

Публикувано в : *Studia Classica Serdicensia*, 1 (Научна конференция в памет на проф. Димитър Бояджиев, ноември 2009), С. 2010

Създаването на микенската епоха: значения и употреби

Доц. д-р Цвете Лазова

За историческата наука отдавна е ясно, че историята е научна дисциплина, формирана през последните 200 години, когато в Европа се създават националните държави. Тази история, която се поставя над и извън групите и индивидите, въвежда деления, които нарича епохи (периоди) и чието място е установено веднъж завинаги. Към всяко такова деление, веднъж създадено, историята се отнася като към едно цяло, независимо както от предшестващия, така и от следващия период. Тази история, която чертае прави линии във времето, разделяйки изкуствено непрекъснатостта на преживения човешки опит, улеснява практиката на историка, т.е. той лесно съотнася някакъв факт или събитие към дадена епоха. Той е снабден по този начин с нещо като shorthand : всеки знае какво означава микенска, архаична, класическа епоха, елинизъм и пр. Тъй като и историческата наука днес приема, че всяка периодизация е условна, си струва усилието да се разкриват процесите, изградили образа на дадена историческа епоха и по този начин да се разчете контекстът, в който тя е създадена, да се осмисли значението ѝ и употребата ѝ във времето.

Античността винаги е била извор на културен капитал и на ресурс за национално строителство и поради това винаги е съществувал интерес към „притежаването” му. (Hamilakis, Yaluri, 1996, 117-129) В този смисъл тясното ѝ разбиране като гръко-римска древност е основополагащо за модерността на Европа и за конструирането на европейската ѝ идентичност. Тъй като гръцката античност е онзи общ фон, върху който се проектират и останалите балкански, но не-гръцки древности, процесите на конструирането на гръцката античност предоставят основни знания за значението не само на самата гръцка античност, но и за значението и употребите ѝ в другите не-гръцки древности.

Дълъг е животът на гръцката античност като културен капитал. Той минава през Рим и Ренесанса, през Винкелман и изобретяването на елинската археология, през имперския романтизъм на британските, френските и германските антиквари, свързани с Гърция и гръцкото. Когато обаче през 1834 година Атина става столица на Гърция, започва действителен процес на национално строителство. Появява се необходимостта да се осмисли по нов начин важната роля на античността за конструирането на националната държава и свързаната с нея национална история. Основен инструмент за тази конструкция се оказва археологията. Ето защо основаното през 1837 година гръцко археологическо дружество започва активната си културна политика (Whitley, 2007: 17-29).

Гръцката археология обаче за разлика от другите национални археологии никога не се ръководи само от гърци, тъй като гръцката античност не е ресурс само за националната гръцка история. Тя е ресурс и за европейското минало, към което се домогват и предявяват претенции и европейските страни. Още през 1846 година французите откриват Френската школа за класически изследвания в Атина. Създават се и други чужди археологически школи, най-важните от които се основават между 1872 и 1886 година. Проницателната културна политика на тогавашния министър–председател отваря възможност за организирането на мащабни археологически разкопки, които провокират неимоверно много западната филелинска емоционалност. Качественото публикуване на материалите от разкопките акцентират върху общото „духовно” наследство на класическото минало, а това прави Гърция да изглежда много по-европейска в очите на французи, германци и англичани, отколкото други балкански страни (Whitley, 2007, 29-32).

Тези процеси на тогавашната културна политика в Гърция откриват възможности за чуждите археолози да внасят нови и по-високи стандарти в гръцката археология след 70-те години на 19 век. Трансформирайки класическите изследвания от аматьорско занимание за духовници и благородници в професионална университетска наука – *Altertumswissenschaft*, романтичната привързаност към елинските идеали, проникната от Винкелмановите идеали на класическа Гърция, върви ръка за ръка с професионализацията на класическите

изследвания като академична дисциплина. Резултат от намесата на държавата е професионализацията на класическите изследвания в Прусия по това време. Университетът в Берлин бързо се превръща в интернационално признат научноизследователски център, чиято цел е да увеличи знанието за античността чрез мащабно прилагане на позитивистката наука. Според позитивизма - мощна и всепроникваща парадигма, съществува директна и много проста зависимост между увеличаването на фактите и увеличаването на знанието. Според тази научна парадигма фактите са здравата основа на всяко научно усилие. Така класическите изследвания в частност класическата филология е заразена от този позитивистки дух и това предизвиква системното и систематично издаване на данни от всякакъв род. Романтичният елинизъм и позитивистката наука влизат в симбиоза. Изобилието от нови факти трябва да се напъха във Винкелмановата схема на мислене.

Взискателността на филологически обучените професионалисти в областта на класическите изследвания повлияват и на археологията. През 1870 след създаването на германския райх, немският археологически институт основава клон в Атина. След преговори между германското и гръцкото правителство през 1875 г. започват мащабни разкопки в различни части на Гърция (Олимпиа ,1875-1881). Филологическата педантичност се пренася и върху археологията. Събират се и се каталогизират вече и т.н. *kleinefunde*, към които започват да се прилагат стратиграфски анализи. Германският пример е последван от френските разкопки в Делфи (1892-1903). След германците и французите първо американците (1884) , а след това и британците (1886) създават своите школи в Атина . Възприемат се нови научни стандарти - стратиграфско описание на находките и въвеждането на физическата антропология в изследването на погребенията. По-голямата част от археолозите, обучавани като класически филолози, виждат в свързването на артефактите с текстовете естествена научна процедура. От друга страна мащабите на разкопките изискват синтез на огромна информация. Знанието се превръща в индустрия за производство на все повече факти, които трябва да се обяснят чрез Винкелмановата схема на мислене. Мащабът на разкопаното обаче разкрива информация за периоди, отдалечени от класическата епоха, за които

литературните данни по-трудно могат да се съчетаят с археологическите факти. И ако в периода между 1880 и началото на Първата световна война (1914-1918) археологията е успешна само по отношение на гръцките класически обекти, то след началото на разкопките на Хайнрих Шлиман, класическата археология започва да губи привилегированата си позиция.

Въпреки това симбиозата между археологическо откритие и античен текст се запазва. Шлиман тръгва към Троя с обсемята, че Троя действително е съществувала, така както Омир я е описал. След 1874 обаче, когато той се премества в Микена, чрез неговата интерпретация на откритото там се налага напълно нова визия за ранна Гърция. Той твърди, че героичен век наистина е съществувал и че той се свързва с микенските дворци, за които Омир е надежден извор. С разкопките на Шлиман на гръцката история започва да се гледа като на континуум, който отива още по-далеч в миналото. Ето защо на микенската епоха, която представлява късен етап на бронзовата епоха, започва да се отдава дължимото и процесите на активното ѝ конструиране стават все по-интензивни.

Тази интерпретация на микенското минало се подема и институционално - ново поколение академични професори се появяват в университетските структури. Педантизмът на класическите филолози, пренесен и върху археологията бързо забелязва липсата на професионално образование у Шлиман, а оттук и липсата на метод, което го обрича на присъдата, че не принадлежи на научната ортодоксия. В САЩ Шлиман има яростни опоненти, но той успява да спечели общественото мнение на своя страна. В Британия срещу него също застават професионални класически изследователи, но Шлиман отново търси обществена подкрепа. Той умело пласира възгледите си като се добира до Уилиам Гладстон, който пише предговор на книгата му „Микена”. Така аргументите на Шлиман, спечелили обществена подкрепа, вече около 1914 година се приемат от повечето елинисти. Въпрос на здрав разум е вече твърдението, че Омир описва героичен век, който е отразен в живота на царските фамилии от микенската епоха. Ентусиазмът на археологията, откриваща гръцкия бронзов век, вече трансформира историческата наука. Така около 1914 година доминанта в

историческата наука е възгледът, че Омир е поет от бронзовата епоха, чиито творби са достигнали недокоснати до архаичната епоха (Morris, 1997: 96-115)

Така между 1870 и 1914 година периодизацията на Гърция се променя. Шлиман всъщност ловко употребява тогавашния обществен интерес към културния еволюционизъм и работи за неговото институционализиране. Гръцката, а с това и европейската история, се удължават с около пет столетия. Институционализирането на този възглед не допуска други мнения. В научния дискурс от края на 19 и началото на 20 век се отлага едно от основните значения на микенската епоха – още една епоха принадлежи на гърците, с което се променя и нейната периодизация. Шлимановата интерпретация циментира пряката и вече вземана за естествена връзка между текст и археологически артефакт.

В този универсализиран научен дискурс се отлага в началото имплицитно, а по-късно и съвсем ясно значението на микенската епоха и за съседните култури. Тя започва да се осмисля като тип култура, която взаимодейства със съвременните ѝ култури от северната част на Балканския полуостров. Установяването на „влияния“ между тези култури, както и „паралелизъм“ в развитието им осигурява удължаването и на тяхното на историческо минало. Научният дискурс от това време е симбиоза между британския еволюционизъм и германо-австрийския дифузионизъм, която поставя на дневен ред единството на културните ареали, институционализира интереса към търсене на корените на явленията, поставя акцент върху трансмисията на материални и духовни ценности от една култура към друга. Класическият еволюционизъм твърди, че всяко население открива нещата, само че с различна скорост. Поради това едни култури са по-напред в развитието си от други и поради това едни общества са развити, а други са примитивни. Днес разбира се много термини от този научен дискурс са в кавички – „влияния“, „развити“ и „примитивни“ и пр. поради невалидността им в новите и по-адекватни съвременни научни дискурси (Barnard, 2000, 27-60).

В този научен дискурс се вписва и българската наука за античността в лицето на Богдан Филов. Неговата научна дейност се развива в контекста на идеите от началото на 20 век, когато новоосвободените балкански

народи започват да изграждат националните си идеологии чрез научния дискурс в археологията. Изследователската дейност на Б. Филов се изгражда в контекста на повика на философа Найден Шейтанов „да възкресим средновековното минало и дори да се отиде още по-назад в миналото към „древно-балканското и „трако-балканското”, свързано с Орфей и Дионис (Даскалов, 2001, 124).

След завършване на образованието си, следвайки в различни университети в Германия, Филов се завръща в България като „ високообразован, отлично подготвен млад историк... усвоил, просмукал европейската култура, изградил си е тънък художествен вкус, естетически критерии.” (Димитров, 18). Държавна политика е институционализирането на изследванията в областта на науката и изкуствата за целите на изграждането на нацията.

Когато Филов започва научната си дейност, той се основава на направеното през Освобождението, както и след това (Иречек, братя Шкорпил , Добруски) в областта на античността. Като професионално школуван археолог с класическо образование и владеещ няколко западни езика, за Филов се откриват неограничени възможности за институционализацията на науката за античността, която във всички посоки е в своето начало. Лично изследвайки всички паметници от античността, той работи с ясното съзнание, че задачата на археологията е не само да изучава същинска Гърция, а да търси двустранни влияния, както чрез въздействията върху местното, така и чрез въздействията на местното върху оригинала”. (Филов, 1920)

Овладейл научния дискурс, който го е формирал в германските университети, Филов го прилага към българския материал. Програмна е статията му „Тракийско – микенски отношения” (1920), в която използва наличните материали от България , за да ги интерпретира в контекста на „влиянията” и „паралелите” между траки и микени, формирали общ „културен кръг”. Чрез еволюционно-дифузионистичния научен дискурс, Филов поставя въпроса за произхода на критско–микенската култура, както и за още по-малко изяснените отношения на тази култура спрямо съвременните и култури на север от Егейско море. За да постави на сигурна основа трако- микенските отношения, той започва с паметници от „неолитичната” епоха у нас. Въз основа на рисуваната керамика,

глинените съдове и костните идоли, Филов намира връзка със съответната култура в земите на север от Дунава, както и с тази в Тесалия и Мала – Азия. Фактът, че описаната култура на неолита в Дунавската равнина, както и по-късната критско-микенската култура в Егейската област са съвършено чужди на тогавашното предисторическа епоха в северна и западна Европа, дава основание на Филов да твърди, че те „съставят една обща културна цялост”. В неговия научен дискурс се отлага дифузионистката гледна точка за единството в рамките на „културните кръгове”.

Въз основа на налични находки, Филов долавя връзките с микенската култура. Мечът от Карагларе, Панагюрско (дн. Долно Левски), показва, че има „всички отличителни белези на микенските мечове и се схожда напълно с екземплярите, намерени в гробовете при Микена. От друга страна мечовете на тракийците се споменават от Омир като предпочитени от неговите герои. При това положение, независимо дали е внесен от юг, или е работен от местни майстори, мечът от Карагларе е сигурно доказателство за културните връзки между Тракия и микенска Гърция”. (Филов, 1920, 45)

Друго сходство, което Филов намира, това е откритата през 1891 година близо до Лозенград (дн. Къркларели) каменна гробница, „която също така се схожда напълно с микенските каменни гробници от типа на т.н. съкровищница на Атрей при Микена” (Филов, 1920, 46). Огледът, който Филов е направил през 1912 година показва, че градежът на гробницата е изпълнен „със същото техническо съвършенство, което намираме при микенските гробници, но ако се съди по предметите, гробницата при Лозенград трябва да се датира през IV в. пр. Хр. Така обаче се поражда едно обстоятелство, според което гробницата при Лозенград „принадлежи на епоха, отдалечена от микенската с около 1000 години” (Филов, 1920, 46)

Третият клас доказателство са две „диадеми” (по-късно Филов ги осмисля като пекторали), които Филов датира не по-рано от 5-4 век пр. Хр., и които според него „показват по форма, техника и орнаментика голямо сходство с известни златни диадеми от гробницата при Микена, като се отличават от тях само по това, че имат по-малки размери и са по-грубо изработени.”(Филов, 1920, 46-47).

Анализът на находките дава основание на Филов да зададе въпроса „как да се обясни обстоятелството, че в северна Тракия намираме предмети с чисто микенски характер през едно време , когато в самата Гърция микенската култура е била съвършено изчезнала”. Неговото обяснение се основава на факта, че „в Тракия микенските традиции са могли да бъдат запазени чак до 4 в.” поради факта, че „в етническия състав на местното население през цялото това време не е станала значителна промяна” (Филов, 1920, 48). Филов приема също, че, „старите траки са се намирали вече в историческите си жилища най-късно през първата половина на второто хилядолетие пр. Хр. и че следователно в източната половина на Балканския полуостров етническият континуитет на населението възлиза най-малко до началото на третото хилядолетие пр.Хр.” (Филов, 49), с което Филов установява единството на този „културен кръг” не само хронологически, но и пространствено.

С установяването на връзки между тракийската и микенската култура Филов повдига и другият важен въпрос :” дали тогавашните траки са били вече толкова културни, за да могат да упражнят и от своя страна по-голямо влияние върху микенската население на южна Гърция”(Филов, 1920, 50). За доказателство той представя текста на Омир. Доводът на Филов е, че траките не са представени като диви варвари, а като народ стоял на същата степен на културно развитие , както и самите гърци. Чрез Омир той намира „всички основания, за да приемем, че на времето си тракийската култура не е стояла по-ниско от микенската и че влиянието на първата върху втората при доказаните сношения между двете области в онова време, не е изключено”. (Филов, 1920, 50)

Филов се ангажира и с интерпретацията, че „тъй като микенската култура в Гърция е била вероятно достояние само на владетелската класа и че тя никога не е могла да проникне в широките народни маси, същото положение трябва да е заемала тя и в Тракия” (Филов, 1920, 52).

Проучването на куполните гробници от Малтепе (могилата на имането) при Мезек и гробницата от Курт-кале, съчетано със сравнение с гробницата при Лозенград показва датировка през 4 век. Гробниците от този тип са винаги фамилни и се използват за няколко погребения. Според Филов

формата на тракийските куполни гробници не може да е била заета направо от Гърция през времето, когато тези гробници са градени, т.е V- IV в., тъй като по това време постройки от този вид вече не са били издигани. За Филов е очевидно, че става дума за твърде старинни форми, които в Тракия са се запазили до късно време, когато в Гърция вече отдавна са били изчезнали. Само по този начин според него могат да се обяснят и железните скоби, с които са свързани блоковете на строежа. Той намира аналогии и в Требенище до Охридското езеро, което е свидетелство за микенски „влияния“ в Тракия и Македония, така дълбоки, че да се запазят толкова дълго време – 1000 години? Земи с по-примитивна култура (противоречие с това че траките са на равнището на гърците) са по-консервативни и художествените и строителните форми се съхраняват по-дълго време. Куполните гробници още тогава - през микенската епоха – трябва да са добили широко разпространение в Тракия, и от тогава те продължават да се строят в Тракия и през 4 век. От Тракия пък куполните гробници са минали и в южна Русия, където те се развиват по-самостоятелно (Филов, 1937, 90-107)

Вероятно фундаментите в тази програмна статия дават основание на изследователите на неговата дейност го представят като основател на „тази наука, която сега наричаме тракология“ (Димитров, 30).

Яростно критикувана в периода между двете войни, еволюционно-дифузионистичната парадигма се съпротивлява както на американския „културализъм“, така и на британския „функционализъм“. Като представител на това направление, през 1950 те години към Филов също са отправени яростни критики не само поради политическата му определеност, но и за научния му подход. Нещо повече, произнесена е присъда и върху всички буржоазни учени, които се оказват безпомощни пред агресивната ”филовщина, която безнаказано диктаторства в продължение на 30 години“ (Димитров, 1950).

Анализът на „българската буржоазна историография“ и разбирането на Филов за „трако-микенските отношения“ не попада във фокуса на анализаторите (Фол, Гюзелев, 1964, 92-105). Те са могли да бъдат обширно поле за критика в методологично отношение, тъй като през 50-те години нов тип изследвания променят изцяло картината на микенската древност. Разчитането на

линейното Б писмо разкрива факта, че икономическата основа на микенските дворци е напълно различна от тази на Омировото героично общество. Изследва се икономическата основа и социалните параметри на класическа Атина и тези изследвания дават основание да се конструира различна периодизация на гръцката история. Решаващ период за нейното развитие сега стават т.н. „тъмни векове”. Новите тези твърдят, че Омировата икономика се основава върху размяната на дарове, което създава йерархичния статус сред героите. Тези изследвания дават старта за ново осмисляне на периодизацията на Гърция и днес те са фундаментът на голяма част от съвременните изследвания върху антична Гърция. „Класическите” историци и археолози обаче продължават упорито да произвеждат факти за микенското минало на Гърция, които е трудно да се каже, че имат авторитет в съвременните изследвания (Morris, 115-117).

През 70-те години, когато тракологията се институционализира с държавна намеса, анализът на траколожките изследвания в България не само, че не включва критика на еволюционисткия метод на Филов (Фол, 1973, 150-151), но траколожките изследвания след 70-те години се развиват в тази посока. Нещо повече, производството на факти за края на бронзовата епоха „изобрети” микенска Тракия, която стана съставна част от тракийската история (Hobsbawm, Ranger, 1983). На тази тема беше посветен и четвъртият конгрес по тракология. (Best, de Vries, 1989). Руслото, в което Б. Филов вкарва изследванията върху трако-микенските отношения се представя с „нови” методологически въпроси: траките и микенците се изследват на базата на методологията на паралелизма (Fol, 1984).

Едва в началото на 90-те години програмният характер на статията на трако-микенските отношения на Б.Филов попада във фокуса на анализ. Тези отношения се представят като основополагащи за връзките между траки и микенци в контекста на по-цялостна картина на изследванията върху общите характеристики в развитието на населението в източната част на Средиземноморието. Те изграждат фундамента за формиране на проблематиката от 70-те години в българската историография за античността, чиято генерална рамка всъщност е заложена в статията на Б.Филов от 1920 година. (Vassileva, 2005,

248-50). В тази рамка именно става възможно изобретяването на теоретичната конструкция, известна като „микенска Тракия” .

От изложеното става ясно, че създадената от Б. Филов рамка на трако-микенските отношения остава валидна, а това означава значима за тракийската история, тъй като я удължава назад във времето. Нейният теоретичен конструкт не се подлага на съмнение и критика, въпреки че в съвременната наука за антична Гърция микенската епоха губи приоритета си в периодизацията на гръцката история.

Цитирана литература

Barnard 2000: Barnard, A. History and Theory in Anthropology, Cambridge University Press, 2000

Best, de Vries 1989: J. Best, N. de Vries (ed.), Thracians and Mycenaeans. Proceedings of the Fourth International Congress of Thracology, Rotterdam, 1989

Fol 1984: Fol, A. Thracians and Mycenaeans: Methodology of Parallelism. – Bulgarian Historical Review, 1, 1984, 76-79

Hamilakis, Yalouri 1996: Hamilakis, Y, E. Yalouri, Antiquities as Symbolic Capital in Modern Greek Society. – Antiquity, 70 ,1996, 117-129

Hobsbawm, Ranger 1983: Hobsbawm, E, T. Ranger, The Invention of Tradition, Cambridge, 1983

Morris 1997: Morris, I, Periodization and the Heroes: Inventing a Dark Age, In: M. Golden, P. Toohey (ed.). Inventing Ancient Culture: Historicism, Periodization and the Ancient World, New York: Routledge, 1997

Vassileva 2005 : Vassileva, M, Thracian – Mycenaean Relations or Bogdan Filov as a Historian, In: Земице на България: люлка на тракийската култура, София, т. 2, 2005, 248-50

Whitely, 2007: Whitely, J. The Archaeology of Ancient Greece, Cambridge: Cambridge University Press, 2007

Даскалов 2001: Даскалов, Р. Значения и употреби на Българското възраждане. – В: История, разказ, памет. София, 2001, 110- 148

Димитров 1950: Д. П. Димитров, Съвременни задачи на българската археология. Доклад изнесен на първата научна сесия на археологическия институт през май 1950 г., София, 1950, 161-230

Димитров 1990: Димитров, И. Богдан Филов, Дневник, София, 1990

Филов 1920: Филов, Б. Тракийско-микенски отношения. – В: Сборник в чест на проф. Ив.Д.Шишманов, София , 1920, 40-53

Филов 1937: Куполните гробници при Мезек. - ИБАИ, 11, 1937, 1-116

Фол, Гюзелев 1964: А.Фол, В. Гюзелев, Античността и ранното средновековие до VII в. в българската буржоазна историография - Исторически преглед, 4, 1964, 91- 106

Фол 1973: Фол, А. Траколожките изследвания в България. – Проблеми на българската историография след Втората световна война, София, 149-165